

הצוענים

מבוא

הצוענים הם עם של נוודים, העובר תהליך איטי של התיישבות ומיסוד. הצוענים שונים מקבוצות אחרות, בכך שתחומי נדודיהם הם באזורים בעלי אוכלוסיית קבע צפופה, ובעובדה שתפוצתם הגיאוגרפית היא כמעט כלל עולמית. מבחינה פיסיוולוגית, שכיח בין הצוענים הטיפוס המזכיר מעט את "הטיפוס הים תיכוני": דק גזרה, צבע עור ושיער כהה, ועיניים שחורות, אם בעל גון עור כהה יותר. בקרב הצוענים קיימת שונות רבה בהופעה הבסיסית, עקב התבוללות. קיימת שונות גם במאפיינים הלשוניים וחברתיים וכלכליים. דבר המונע הגדרה כוללת וברורה. על הגדרה כזו מקשים גם היעדר כתב, ושייכות גיאוגרפיה. הקו הכלכלי המאפיין את הצוענים הוא עוניים הרב והוא מתבטא בלבוש הקרעים של ילדיהם הנשלחים לפשוט יד. צוענים רבים מתפרנסים מן "השוק המקביל". להבדיל משוק מסודר, בו אנשים משלמים מס הכנסה, ביטוח לאומי ומע"מ, הצוענים מתפרנסים מרוכלות. הם בדרך כלל גרים במחנות ארעיים של אוהלים, או קרונוות וכלי רכב ממונעים. אפילו אצל הצוענים יושבי הקבע שכיחה נדידה עונתית.

החברה הצוענית

הצוענים הם עם של נוודים המפוזר בכל היבשות. זהו המיעוט הגדול ביבשת אירופה. מעולם לא נערך מפקד. לפי אומדנים שונים הם מונים בין 6 ל-14 מליון נפש, כשכל האומדנים שמעל ל-6 מליון נפש, הם של הצוענים עצמם. הסיבה לאי הבהירות הסטטיסטית הזאת נעוצה במאפייני החברה הצוענית:

1. אין להם כתב.
2. הצוענים מאמצים את שפת סביבתם. שפתם היא מזיגה של ניבים רומאנים (ראה להלן), עם שפת הארץ הספציפית שבקרבה הם חיים.
3. אין להם זיקה טריטוריאלית או מדינית.
4. הם מאמצים את דת הסביבה. בארצות קתוליות הם קתולים, באורתודוקסיות הם נוצרים-אורתודוקסים, ובמוסלמיות הם מוסלמים.
5. אין להם מיסוד חברתי משותף.
6. בולטת שונות במאפיינים הכלכליים-חברתיים בין קבוצות שונות.
7. הם פזורים על פני ארבע יבשות.

קושי נוסף בקביעת מספרם המדויק של הצוענים הוא שהדיווחים הרשמיים הם כוזבים ונמוכים ממספרם האמיתי. המדינות שבהן הם מתגוררים ביקשו להסתיר עד כמה שאפשר את בעיית המיעוט הצועני, ואילו הצוענים עצמם העדיפו להתרחק מכל מגע עם השלטונות. כמו כן קבוצות פעילים נלהבות, מגזימות במספר הצוענים הקיים. בחברה הצוענית מתקיימת הירארכיה "תנ"כית": זקן חשוב מצעיר, גבר חשוב מאישה. למרות שמקובלים מאוד נישואין בגיל צעיר, האישה נחשבת ככזו רק לאחר לידת בן, ובין הנשים יש הירארכיה לפי מספר הבנים. מאחר ובקרב הצוענים, מקובלים נישואין בגיל צעיר יותר מזה המקובל/המותר בארצות מושבם, נרשמים ילדיהן של הנשים הצעירות (בנות 12-13) כבניהן של אמהותיהן. כך, רק הצוענים עצמם יודעים מהם הקשרים האמיתיים ביניהם, דבר היוצר בעיות ברישומם. למעט הונגריה ורוסיה, בהן התקבלו הצוענים בדרך כלל בסובלנות, גם אם בהסתייגות, נלחצו הצוענים ברוב הארצות בגלל עלילות קשות וניסיונות ליישבם, והמנסים להיטמע נדחו על ידי הסביבה העוינת.

כינזים

מקור השם "צוענים" בשפה העברית מקורו בטעות. פעם סברו שמקורם במצרים (צועין - טאניס - היא עיר חשובה במצרים התחתונה). זו הסיבה לשם האנגלי, "Gipsy" שמקורו ב-Egyptians פעילים רבים מקרב הצוענים מכנים את עצמם "רו?מ?ה (Roma) מהמילה "אדם" בשפתם. אם כי רבים מכנים את עצמם בפשטות "צוענים". "Gypsies" "ביוון הם נקראים "אתינגני". מכאן נגזרו גם השמות שניתנו לצוענים בארצות הבלקן ובמזרח אירופה: אציגן, ציגנה, צינגאן, "ציגאינ?ער) ("בידיש), "צינקלי". בהולנדית הם נקראים "היט?נ?ס", בספרדית "חיטאנוס" ובצרפתית "זיטאן". הגרמנים כינו אותם "טרטרים" - כינוי שהעניקו כמעט לכל מי שמוצאו מאסיה. בצרפת הם מכונים לעתים גם "בוה?מ?י?נ?ס", משום שהגיעו אליה לאחר שהגיעו לשם מבוהמיה שבמרכז אירופה. כינוי זה משמש כיום בלשונות רבות לתאר אנשים העוסקים באמנות ואת הווי החיים של אומנים ומקורביהם. הערבים בצפון אפריקה קוראים להם "חראמי", היינו, גנבים, ובערבית של המזרח התיכון שםם "נוואר", היינו, שחור, וביחיד "נורי". כדי להגביר את הרושם השלילי, נקראו הצוענים גם "זוט" שפירושו "בזוי". באיראן, באפגניסטן ובפקיסטן לא מכנים אותם בשם, משום שהפיצול בארצות אלו הוא כה רב, עד כי קשה לבדד אוכלוסייה, ולהראות על קשר בינה לבין הצוענים של אירופה.

נדודי הצוענים לאירופה וממנה

מקובל לחשוב שמקור הצוענים הוא בהודו, אם כי ישנם אנתרופולוגים המציעים תיאוריות נוספות, לפחות לגבי חלקם). ייתכן מאד שמקורם בקבוצה של טמאים, בני בלי כת. תיאוריה אחרת טוענת שבעבר השתייכו הצוענים לג'אטי (קבוצה אנדוגנית), בקאסטה של הלוחמים בצפון הודו, מעמק האינדוס העליון, על גבול מדבר סינד. לפי אחת התיאוריות, הם עזבו את האזור, כדי ללחום במוסלמים. מכל מקום, לא ברור מה גרם להגירה גדולה כל כך של עם שלם מהודו, למרחק כה גדול. גם מועד הגירתם לא ברור לגמרי. אין כמעט עדויות כתובות. מרבית המקורות מייחסים את תאריך הגירתם לשנת 1000 בערך, אך יש המקדימים אותה לשנת 500. שני היסטוריונים פרסיים מתייחסים אליהם בכתביהם (אם כי, אין אלו מקורות ראשוניים): פירדוסי 1טוען כי הצוענים הגיעו לפרס כבר ב-420 בערך. חמוזה 2, טוען שהצוענים הגיעו לאיראן במאה השביעית, אך רוב החוקרים נוטים להסכים כי עזבו את הודו בשנת 1000 לספירה בערך. ב-1417 כבר נמצאו צוענים כמעט בכל ארצות אירופה. לא ברור לגמרי מה קרה בתקופת הביניים. יש טענה הגורסת כי גדודי צלבנים שנעו בין ביזנטיון לבין הבלקן, במאות ה-12-13 הביאו עמם צוענים למערב אירופה. אם כי אין לטענה זו סימוכין. מכל מקום, הצוענים שהו תקופה בפרס ובמאה ה-11-12, התפצלה דרך הנדידה: זרם הגירה אחד פנה לאסיה הקטנה, ודרך קונסטנטינופוליס (עדות לנוכחותם שם כבר ב-1050) המשיך לאירופה. ב-1260 כבר היו כנראה צוענים בהונגריה, ובמאה ה-14 הגיעו לכרתים בדרום, לוולאכיה (דרום רומניה) בצפון, ולקורפו במערב. זרם הגירה שני פנה ישירות מפרס לסוריה, מצריים וצפון אפריקה. שני הגלים הללו נעצרו במאה ה-16 בספרד. עובדה שתהיה משמעותית בעתיד, עם זיהוי המוסיקה האנדלוסית, כמאפיין ברור של הצוענים. מלימוד שפת הצוענים והשוואת מלים בשפתם להינדי, פרסי, תורכי ויווני, ניתן לשחזר את נתיבו של מסעם. גם מחקר הסיגוריה, אחד מיסודות השירה והנגינה של הפלמנקו הספרדי, לומדים על הקשר בין הודו לאירופה, דרך הצוענים. בראשית המאה ה-16 הגיעו לאנגליה, לשבדיה ולרוסיה. פורטוגל הגלתה את הצוענים לברזיל ולמושבותיה באפריקה. ב-1715 נמצאו צוענים שהוגלו לצפון אמריקה, אם כי רק בסוף המאה ה-19 החלה ההגירה הגדולה ים השלישית של הצוענים, ממזרח אירופה לארצות הברית. בתקופה זו הגיעו צוענים גם לאוסטרליה. אזורי העולם היחידים שאין בהם צוענים הם אפריקה שמדרום לסהרה, מזרח אסיה, דרום מזרח אסיה ואוקיינוס.

ידיעות על צוענים בארץ ישראל מופיעות החל מהמאה ה-19. הם נדדו ברחבי הארץ והתפרנסו מחרושת ברזל ונחושת, מסחר בסוסים וחמורים ומלאכות מסורתיות האופייניות לצוענים. עד 1967 ישבו בפינה הצפונית-מזרחית של ירושלים ובעקבות מלחמת ששת הימים, עברו. מרביתם לעבר הירדן המזרחי.

המחקר המודרני על מוצא הצוענים החל כבר בשנות הששים של המאה ה-18. סטיבן ואלי, סטודנט מאוניברסיטת לידן, פרסם בעיתון וינאי רשימה, בה ציין כי במחקר הלשון המ?ל?ב?רית (שפה מדרום הודו), (הבחין בדמיון למלים ששמע אצל הצוענים). חלק גדול מן המידע על הצוענים מגיע מרסיסי מידע בלשניים ומיצירות מוזיקליות, תחום בו הפליא לעשות המלחין הספרדי, מנואל דה פאייה.

כנראה שהתמונה היא יותר מורכבת מהדגם שמוצג כאן. בניגוד לבלשנים ולמוסיקאים, שניסו להוכיח שמדובר בקבוצה הומוגנית שמוצאה מהודו, מציגים הסוציולוגים מציאות מורכבת ודינאמית יותר. לדעתם, הצוענים הם קבוצות נוודים שונות, שהגיעו לאירופה במהלך ימי ביניים והתערבבו עם קבוצות שוליים מקומיות. הם עבדו בתור שכירי חרב, זמרים נוודים, חרשי מתכת ומשרתים.

מבנה חברתי

צוענים חיים במערכת שבטית, שהתבססה ברובה על משלח ידם המסורתי ועל פיזור גיאוגרפי, שהפכה אותם לעם מבוזר ומפוצל, שקהילותיו כמעט ואינן מפגינות סולידאריות, אלא לעיתים רחוקות, נוכח איום מצד הזרים, הנקראים בפייהם 'גאדז'יה (gadje) 'נאמנותם של הצוענים נתונה קודם כל ל"ויק?ה", קבוצה שחבריה מתייחסים למשפחות ובתי אב קרובים, דוברות שפה אחת. בראש הויקה עומד ו'יו?דה. הוא בדרך כלל אדם זקן, שסימן ההיכר שלו הוא עגיל באוזנו (אדם אחר ששם עגיל באזנו, נחשב בעיניהם למאחז עיניים). לידו ניצבת מועצת זקנים המכריעים בענייני כספים, וקשר עם השלטונות. "זקנים" אלה הם ראשי המשפחות המרכיבות את הויקה. לרוב קיימות בתוך הויקה מסגרות מצומצמות יותר ולעתים נוצרות בצדה "קומפאניות" - מסגרות ארגוניות המורכבות מקבוצות בעלות דרג חברתי מגוון: משפחות, וויקות ואף פרטים בודדים. בראש הקומפאניה עומד רום בארו (Rom Baro) שהוראתו "ראש משפחה" וסמכותו מכרעת מבחינה חברתית-ארגונית. כאילו יש אלפים במרחב שבין הודו לארה"ב. בחברה הצוענית נודע מעמד נכבד לפ?רי דאי - יועצת בכירה קשישה. בדמותה מגולמים תפקידים שונים במקבץ שאיננו מוכר בחברה הממוינת כל כך שלנו. היא מכשפה, פסיכולוגית, יועצת סתרים, רופאת אליל ופעמים רבות גם המיילדת הראשית. תפקידה של הפורי דאי מצטמצם לכינוסי האביב. כאשר מתפנים הקרוונים וכל משפחה יוצאת לדרכה, מסתיים גם תפקידה של הגברת הזקנה. בניגוד למיתוס שרווח באירופה, לצוענים מעולם לא היה מלך. מקור הטעות הנו אולי בדמות "ברון הצוענים", שמצאה את דרכה ליצירות מוזיקליות וספרותיות של המאה ה-19 וזהו שיבוש אירופאי של התואר הצועני "רום בארו". בשנות ה-50 התפרסם בפריז צועני בשם מיסייה אבאנוביל, שהציג עצמו כמלך ואיד?ה ואובוד ה-3. למעשה הוא היה סוחר רעיונות מוצלח, שהיטיב לפרוט על רגישויותיה של החברה האירופאית מוכת רגשות האשם, לאחר השואה.

חלוקה לקבוצות

מבחינים בין שלוש - ארבע קבוצות או שבטים של צוענים, שנבדלים בלשונם, במנהגיהם ובאורח חייהם:

1. קאלד:ר'ש - (Kalderash) השבט הגדול ביותר. מרכזו בבלקן ובאירופה המרכזית.
2. חיטאנוס - (Jitanos) בחצי האי האיברי, דרום צרפת וצפון אפריקה.
3. מאנוש - (Manosh) בצרפת, גרמניה ואיטליה.
4. סינטי - (Sinti) באיטליה ובשווייץ ומעט גם בצרפת. יש כאלו שלא נמנים על אף שבט, ומכונים בפשטות "גיפסי" (Gipsy). "יש הטוענים, כי "גיפסי" הוא שם קיבוצי לקבוצה נפרדת שחבריה חיים בסקנדינביה, בבריטניה, באמריקה ובהונגריה.

יחד עם זאת, יש לצוענים האירופאים חתך חברתי דומה למדי בכל ארצות היבשת. מכיוון שצוענים מהארצות הקתוליות, או לפחות נציגיהם, נפגשים אחת לשנה במספר מקומות, סביר להניח שקשרים חברתיים נשמרים בין השבטים והמשפחות. כך גם נשמרים מושגים בלשניים רומאנים, ואולי גם אמונות פרה-נוצריות. למפגשים אלה, בסנט-מרי דה לה מ?ר (צרפת) ובביצות מריסמס) ספרד), יש ממד חברתי מלכד, בצד העובדה שהפכו למכרה הכסף הצועני בתעשיית התיירות העולמית.

חברות שאין להם טריטוריה מובהקת ושלטון רשמי, כמו החברה הצוענית, מאופיינות בדינאמיקה של איחוד והתפלגות. הסדר והלכידות החברתית בחברות אלה נשמרים באמצעות קשרי השארות. לבתי האב יש אינטרסים שונים, לעתים מנוגדים, ולכן נוצרים מנגנונים חברתיים הפועלים כדי לקבץ אותם יחדיו ולחזק את הקשרים. מפגשים עונתיים, הכוללים טקסים של פולחן אבות, ממחישים את התוקף הסמכותי של בתי האב ואת נצחיות הקבוצה. באירועים אלה אפשר גם להנציח את ההיררכיה החברתית, לקבע את המסורת המשותפת וכמובן לאפשר זיווגים חדשים וקשרי נישואין.

שפה

שפת הצוענים, ה Rommani Chib-הובאה כאמור מהודו והיא מדוברת בתריסר להגים שונים. כ- 3/4 מהמלים בשפת הרום של ימינו מקורן בהודו. היתר הוא שאילות קדומות מהלשונות האירנית והארמנית. אין כמובן קשר בין ה'רומאני' הצוענית לרומנית או לרומניוטיה המדוברת בשוויץ. במשך שנים רבות סברו באירופה שזוהי לשון סתרים המשמשת את הצוענים לתכנון מזימות. רק במאה ה-18 הבחינו העוסקים בנושא, שקיים דמיון בין הרומאני לבין שפות מהודו. כך למשל, המילה Rai, הוראתה 'אדון'. המילה Rawni משמעה גברת ו Rashhai-הוראתו אדם, בשפת הצוענים ובניב ההודי הסמוך למדבר סינד. אם כי בניב ההודי את ה R-מבטאים כ D. Daridu-הוא ים, הן בפרסית והן בשפת הצוענים. דוגמאות נוספות הן Doshman שהוראתו אויב; ו Ambrol-שהוא אגס. הצוענים ירשו מהשפה הארמנית את המלים = Grast סוס ו = Bov-קלשון. בניבים האירופאים של שפת הצוענים התווסף רובד בסיסי של שאילות מיוונית ומלשונות הבלקן = Foros. השוק הביזנטי = התגלגל אף הוא לשפה הצוענים, וכך גם המילה Dromos, שהוראתה "דרך", ביוונית וברומאנית Kildi. הוא מפתח, בשתי השפות. אוצר המלים הרומאני באירופה קיבל מלים רבות מן ההונגרית, רומנית, שפות סלבויות, גרמנית, איטלקית ועוד. חלק מן הצוענים פנו גם לארצות הים התיכון וצפון אפריקה ואלה הוסיפו מלים ערביות לרוב. בסופו של דבר הגיעו לספרד מעריכים כי ב Calo-הלהג הרומאני של החיטנוס בספרד, קיימות למעלה מאלפיים מלים ערביות. בני רום העשירו גם את השפות שבתוכן ישבו. הספרדית קיבלה אוצר מלים עשיר במיוחד. המילה המפורסמת היא Gacho שהוראתה הידור. הביטוי הצרפתי" - C'est bath זה מצוין", מקורו במילה הערבית ב?ח?ט היינו "מזל טוב". מעניין הוא שאף שפה לא אימצה את הכינוי "רומאני". לאחרונה ניכרת בקרב הצוענים נטייה

לאיחוד תרבותי, המבוססת על מוצאם המשותף. תנועה זאת, הנמצאת עדיין בראשיתה, שמה לה, כאחת ממטרותיה, את "איחוד הלהגים השונים". "אין זו מלאכה קלה. זוהי שפה הנעדרת ספרות כתובה ואין לה דקדוק מסודר.

דת

דתם הרשמית של הצוענים היא כאמור דת מדינתם. מדתות הסביבה אימצו את העליות לרגל, כגון לורד שבצרפת. אלא שבשירים, בריקודים ובטקסי הרפואה יש יסודות של פולחן פגאני קדום של כשפים ושל אנימיזם (הענקת נשמה לעצמים). על אף שידוע מעט מאד על אמונותיהם הפגאניות המקוריות של הצוענים, בטרם אימצו את הנצרות והאיסלאם, נדמה שמאז ומתמיד סגדו הצוענים לאישה. תופעה זו של אמונה באלה-אם, פטרונית האדם והחי, רווחה בעבר בחברות קמאיות רבות. בדרום צרפת ובספרד עבדו הצוענים במשך דורות רבים לאלת ירח קודרת, הלוא היא ל?נה, היא אלת המוות שפניה ירח כסף, צבע גופה ירוק ושדיה בדיל. ייתכן שדמות זו היא גלגול של האלה ההינדית קאלי השחורה. דמות זו מופיעה לעתים בשירה הקלאסית הספרדית. כך חדרה לתרבותה של ספרד, כמו של פורטוגל ודרום צרפת, אמנות ריקוד המוות, שגרסתו האחת היא התנועה הקפואה של הפלמנקו וגרסתו האחרת היא עמידתו של לוחם הפריס בזירה ותנועתו האצילית, האיטית עד אימה.

הצוענים התנצרו בשלהי ימי הביניים, מאוחר יחסית לקבוצות אתניות אחרות באזור הים התיכון והבלקן, שהמירו את דתם לנצרות עוד בשלהי התקופה הרומית. כשהגיעו הצוענים לצרפת במאה ה-15, הציגו את עצמם כחוזרים בתשובה, הנידונים לנדוד בעולם ולכפר על חטאיהם. כנוודים הם היו עולי רגל נצחיים בנתיבי הצליינות, גורם שסייע להם לשמר את ההיבטים הרגשיים של דתם. הם הכשירו את בוגרי הקהילה בשיטות ה"כישוף" שמקורן פאגאני, ביכולת ניבוי העתיד, במגע עם הכוחות העל טבעיים והישויות הערטילאיות. הצוענים הביאו את המרכיבים הללו, שהוסיפו חיוניות, ולהט רגשי אל הפולחן הנוצרי הממוסד. הצוענים מפגינים להט רגשי וקשר בלתי אמצעי בעבודת האלוהים. הסממנים הפגאניים הברורים גרם לכנסיות רבות לדחות אותן. ייתכן כי בפולחן הקדושות בפרובאנס מצאו הנוצרים דפוס של דתם המקורית וביטוי לצורכיהם הדתיים העמוקים. צוענים רבים, גם לאחר שאימצו את דתות סביבתם, ממשיכים לשמור על קודקס הטוהר הצועני, המרימה (marime), מערכת חוקי טאבו סבוכים, שמקורם אולי בהודו. דוגמא מפורסמת היא איסור שימוש במגבת, בה ניגבו את פלג הגוף התחתון, לניגוב חלק הגוף העליון. המרימה חל גם על מערכות יחסים, נושאי שיחה ומזון. הפרת הקודקס עלולה לעלות בגירוש מהקהילה. מכאן, שכל הגאדז'יה (זרים) נחשבים לטמאים, משום שאינם נוהגים על פי חוקי המרימה.

גם כאשר צועני אירופה ניסו לחסות תחת כנפי הכנסייה, משום מה הם לא אימצו לעצמם קדוש בקנה מידה רציני. הפטרונית הצוענית היא "שרה דה קאלו" (שרה השחורה), שפחתן של שתי המרימות, שהיו עדות להיעלמותו של ישו מקברו, בדרך אל הנצח. דמותה של שרה מעמידה בפני ההיסטוריונים אתגר לא פחות מסובך משל מאמיניה. שרה מופיעה לראשונה על במת ההיסטוריה בשנת 1521, בכתב יד שהתגלה בספריה בעיר ארל. ייתכן שהמחבר שאב את השראתו מטקסט נוצרי קדום, המתאר את עלילותיה של שרה, יחד עם מריה ומרתה, נוכח קיברו הריק של ישו. לפי המסורת, נטלטה סירה ללא מפרש וללא משוטים, ובה גולים שגורשו מהמזרח בשל אמונתם הדתית. הסירה הפליגה כל הדרך מארץ הקודש ועד לשפכו של נהר הרון אל הים התיכון. שם, בביצות קמארג (Camargue) שבדרום צרפת, יצאו הגברים לנדוד בעוד הנשים המבוגרות, אמותיהם של השליחים, נותרו על שפת הים, ביניהן שתי המריות (מריה ומרתה הקדושה) (והמשרתת שרה). בעוד הגבירות הקדושות מטיפות לנצרות בפני המקומיים והרומאים, קיבצה שרה נדבות כדי לממן את צרכיה של הקהילה הנוצרית

הקטנה. דימוי המשרתת, והעובדה שנחשבה כקדושה מדרגה שנייה בפנתיאון הקדושים של הכנסייה, שאליו התקבלה בזכות מעשייה ולא בזכות ייחוסה, גרם לצוענים, לפי הגרסה המקובלת, להזדהות אתה ולאמצה כפטרונית. מתאים לעם הצועני, שבניו זרים נצחיים בכל ארץ, שגם הקדושה הפטרונית שלו תהיה מסיגת גבול. אלא שלצוענים עצמם, שחלקם הגיעו לאזור מצפון אפריקה, גרסאות אחרות. לטענתם, הפטרונית שלהם היא שרה המצרית, אם מנזר בלוב, מלכה מהמזרח.

המקום נקרא "סנט מרי דה לה מאר - (Les Saintes Maries de la Mer) "מריה הקדושה של הים. (עיירה ובה 2,500 תושבים שם, במבצר החוף של הכפר הציורי, נפגשים עשרות אלפי צוענים מדי שנה, בשבוע האחרון של מאי. הם באים מרחבי אירופה כולה, כדי לחגוג את העלייה לרגל ולחלוק כבוד לקדושתם. [צועני ספרד טוענים שהאירוע חל בחוף דוניאנה, ליד ביצות המרימס, בשפכו של הנהר הספרדי גוודילקוויר אל האוקיינוס האטלנטי]. פסל העץ השחור של שרה השחורה, זוהר בכתר זהב ובגלימת צירה ורודה זורע נצנצים, ניצב בקריפטה מתחת לכנסיית הכנסייה. שרה איננה קדושה אמיתית ומשום כך אסור להציב את פסלה על רצפת הכנסייה המקודשת שמעליה. עולי הרגל הצוענים מעבירים את ידיהם על פני הקדושה, שכבר נשחקו ממגע אצבעות רבות. כמה מעולי הרגל נוהגים להשאיר את נעליהם למרגלותיה, כמנחה. לקופסת התרומות שלמגלות הפסל נוהגים עולי רגל להשאיר את נעליהם כמנחה. כמו כן משאירים שם פתקאות המביעות תודה, צילומים ומנחות. בקמארג מקובלת המימרה: "יש יונים של משק ויש ציפורים נודדות. יש תושבים של קבע ויש נוודים". תושבי הקמארג ידועים במסורת עתיקת יומין של פתיחות וסובלנות. בקרב תושבי האזור, חלקם נוודים וכופרים, זכו במהלך ההיסטוריה זרים ומיעוטים ליחס אוהד מזה הרווח במקומות אחרים. ב-1935, בעקבות פניותיהם של המרקיז דה בארונצ'לי ונכבדי הקמארג אל הכנסייה הקתולית של פרובאנס, זכו הצוענים להכרה רשמית בפולחן לפטרוניתם שרה השחורה, שהם מקיימים מזה דורות. כל שנה, באביב, הם סוגדים לה בחסות הכנסייה, ובתהלוכות ססגוניות נושאים את צלמה אל הים. כמה ימים לפני הטקס, הכולל טיהור סמלי של הפסל בים התיכון, כבר חונים במקום כ-1600 קרוונים צועניים. הקשר המשולש, בין הצוענים, אנשי הקמארג והכנסייה הקתולית יוצר את אחד האירועים הדתיים המרתקים והצבעוניים ביותר בעולם. בשוליה הים תיכוניים של אירופה המערבית מתערבבים יחדיו אמונות ופולחנים פגאניים, אינטרסים של הממסד הדתי, בגורמים פוליטיים ותיירותיים. למרות האינטרס הכלכלי בקיום פסטיבל הצוענים ולמרות המסורת מכניסת האורחים של הקמארג, האנשים הטובים של לה סנט מרי, לא משתגעים ממש על הצוענים. לקראת החגיגות של שנת 2001 חסמו כמה מבעלי החנויות את עסקיהם בקרשים ועזבו את העיירה, "עד יעבור זעם". כמו כן הביאו ממונפלייה מסוק ויחידה של 200 שוטרים לפיזור הפגנות. ראש העירייה כינס מסיבת עיתונאים והתלונן מרה על ההרס שנגרם לעיירה בעליות לרגל בשנים קודמות, למרות שחלק מהנזק כביכול, לכלוך וכדומה, נגרם על ידי תיירים שאינם צוענים.

שמרנות ושובניזם גברי

החברה הצוענית הינה שמרנית להפליא. שמרנות היונקת משורשיה בהודו וממגוריהם בחברות שמרניות למדי בדרום אירופה, באסיה ובצפון אפריקה. אישה צוענייה בוגדת מטופלת בסכין. יחד עם זאת, בחברה הצוענית מותר לאישה להביע בגלוי את חפצה בגבר מסוים, כל עוד איננה נשואה. את דברה היא אומרת בפרחים. יש לאלו מקום של כבוד בריקוד הפלמנקו החושני, בו האישה מחצינה את נשיותה למרות מחסומי הבגדים. זר של פרחי יסמין על מצח של נערה צוענית הפך להיות, בשירה ובמחזאות, סמל לתאוה בולטת, לרמז בוטה ומשכר. מוטיב החוזר במחזותיו של פדריקו גרסייה לורקה, שהידוע שבהם הוא "רומנסרו צועני". גם היצירה "כרמן" יונקת מהאיכויות המיוחסות לאשה הצוענית: חושניות, עצמאות, נאמנות לעצמה ולהווה בלבד. אין ספק שיצירה ספרותית זו, שכתב פרוספר מרימה ב-1854 והאופרה של ז'ורז' ביזה, תרמו לדימוי הצוענייה החושנית.

התשובה הנשית לדון ז'ואן. דמותה של כרמן עלתה שוב ושוב, כל פעם בדמות אחרת, על מסכי הקלנוע, את תמיד נשארה אותה צוענייה מרדנית וגאה. זרי הפרחים על המצח, כמו גם הסמכויות הדתיות של המכשפות הזקנות הם מסממני הפולקלור הצועני ולא ביטוי למעמדה של האישה, הנחותה מבעלה.

החברה הצוענית איננה מרשה לאישה נשואה לקרוא בקול ברחוב, אלא אם הגיעה לגיל זקנה. ביטויים כגון "קול באשה ערווה", או "כבודה של בת מלך בביתה פנימה", יתאימו מאד לחברה הצוענית השמרנית. תפקידה של האישה מצטמצם לתחום הביולוגי של הולדת ילדים והטיפול בהם. הגבר הצועני נוהג באשתו בכבוד, אך אוי לאישה שתחשוב אחרת מבעלה. החברה הצוענית היא פטריארכאלית. המשאבים הכלכליים והכוח הפוליטי נמצאים בידי גברים. אבל בחברות מסורתיות, ובפרט בחברות נטולות כתב, כמו החברה הצוענית, יש לאישה תפקיד חשוב בשימור המורשת התרבותית ובהעברתה לדורות הבאים.

תרבות ופולקלור

הצוענים הפכו את קיומם היומיומי לאמנות ואת האמנות לאורח חיים. ואכן, הכינוי הצרפתי לצוענים - "בוהמיין" - הפך עם השנים לכינוי למי שעיסוקו באומנות ומראהו חורג מן האופנה המקובלת. הסוציולוג ז'אן פייר לגיו מכנה את התופעה "אמנות בכל דבר ואמנות מכל דבר". הוא אולי התכוון בכך גם לאומנות ההישרדות בעולם עוין, לשימור השפה, המורשת והמנהגים החברתיים. תרומתם המובהקת ביותר של הצוענים לאמנות באה לידי ביטוי בשירה, בריקוד ובמוסיקה. הצוענים הביאו מהמזרח למערב את יסודות השירה והמוסיקה שלהם, אך בשל המגע עם חברות אחרות ובעיות הפרנסה אימצו לעצמם צלילים וכלי נגינה שונים כמו הגיטרה בספרד, לעומת הכינור והאקורדיון במזרח אירופה. את הלחנים מיזגו בדרך כלל במקצבים ייחודיים, שחזרו והשתלבו לאחר מכן במוסיקה העממית של ארצות מושבם. הרבדים הקמאיים של תרבות הצוענים השתמרו בעיקר בשירי האהבה המסורתיים, בלשון הרומאני. מחזרים צעירים ונלהבים נוהגים לזמר שירים נוגים אלו לאהובותיהם. משירי האהבה, המשוחררים מהנוסחאות הליריות המקובלות ומהאסתטיקה המערבית, עולים עצמה וחיוניות, שמאפיינים את עולמם הרגשי הסוער של הצוענים. בניגוד לדעה הרווחת, הצוענים חסרים שפה מוסיקלית משותפת, והם מוכרים בעיקר כמבצעים מעולים של המוסיקה המקומית בארצות שונות – בעיקר בהונגריה, רומניה, רוסיה וספרד. רק הצוענים הנוודים משמרים מוסיקה קדומה בסגנון שהוא זר לכל מורשת אירופית: שירים ארוכים ובהם רק מילות קריאה ספורות, אלתור מלודי, העדר צורה קבועה, מקצב חופשי, סולמות פתוחים וסגנון מעוטר. המוסיקה ההונגרית, בביצוע צועני, מוכרת היטב מחוץ להונגריה. היא מאופיינת בהרכב התזמורת: כינורות, ויולה, קונטרבאס, קלרנית וצימבלום (מעין פסנתר פרימיטיבי) ובנעימות, הנחשבות לאקזוטיות בשל העיטורים הרבים והספונטאניות המופגנת. מוסיקה זו נחשבה בעבר לפולקלור הונגרי ופרנץ ליסט חשבה כיצירה צוענית מקורית, שההונגרים שאלו. המלחינים ההונגריים בלה ברטוק וזולטאן קודאי הראו במחקרים נפרדים, שפורסמו בו-זמנית בתחילת המאה ה-20, את ההבדלים בין המוסיקה העממית ההונגרית והצוענית. שניהם הוכיחו כי הצוענים אימצו מוסיקה הונגרית ושינו אותה לטעמם, אך בה בעת השפיעו על התפתחות המוסיקה העממית בשל חשיבותו של אופן הביצוע. המוסיקה הצוענית הרומנית כוללת יותר קטעים תזמורתיים ופחות נעימות עממיות. בתזמורת משתמשים גם בגיטרה, סכסופון וחליל. המבנה הסולמי קרוב יותר מאשר בהונגרי למבנה המקומי - ורחוק יותר מן ההרמוניה המערבית. הצוענים ברוסיה הם בעיקר זמרים ורקדנים. עיקר המוסיקה שלהם היא "רומנסות צועניות", המבוססות על מוסיקה רוסית עממית, בעבר כנראה עם מילים צועניות.

בצרפת מבוססת המוסיקה הצוענית על וולסים, פולקות, שירי לכת וצ'רדאשים המנוגנים בלריות מוגזמת. בספרד נשמעת שירה קדומה, שבולטים בה קולות צרודים וזעקות כאב. שירה זו נשארה ייחודית לצוענים לפחות עד המאה ה-19 ולא הותאמה – כמו באירופה

המרכזית - לטעמים של המעמדות הגבוהים.

היחס לצוענים

החברה הצוענית האירופאית מתחלקת באופן גס לשניים: יושבי הקבע (עירוניים וכפריים) והנוודים. אלה, כמו אלה, נדחים מפני החברה הממוסדת, למעט הונגריה ורוסיה, שם התייחסו לצוענים בסובלנות, אם כי בהסתייגות. פיטר גודווין מכנה את נשוא מחקרו "זרים לנצח 3". ואכן, החברה דוחה את הצוענים מפני שקל יותר לאמץ סטריאוטיפים שליליים. למרות החינוך הליברלי ולמרות ההבנה למה עלולה להביא הכללה, שבמקרה הצועני איננה תיאוריה בלבד, סובלים הצוענים מבעיית תדמית: המיתוס החיצוני עליהם עדיין: מגלי עריות, גנבי ילדים, אנטי-כריסטיים, מזרע הירח ועוד. [הערביים תושבי פלשתינה-ארץ ישראל טענו כי הם חוטפים תינוקות, חונקים אותם למוות ובגופם מבריחים סמים]. לא הועילו שמות של אישים צועניים מפורסמים כמו המלחין ס?אר?ס?ט?ה, נגן הנבל הקלאסי ניקנור זבלטה וגדול זמרי הפלמנקו מ?נני?ט?ס דה פלטה (ריקרדו באייארדו). צבעם השחום בגדיהם המרופטים וכמובן משלח ידם, היו ועדיין בעוכריהם. הצוענים עוסקים עדיין בסחר בבהמות, ברוכלות, בקדרות, בנפחות ובבידור בקרקסים, באילוף חיות בר והצגתן לראווה ובשאר להטים שיש בהן מן אחיזת העיניים הנבזית, המותירה טעם רע בפי הצופה. מסיבה זו סבלו מעלילות דם כמו זו של פרננדו מלך ספרד שטען בשנת 1499 שטען כי הם אוכלי אדם וחוטפי ילדים. נראה שלא יצאו חמישים שנה מיום הגעתם לספרד, וכבר טעמו הצוענים את טעמה של האפליה. הכנסייה הקתולית הכריזה כי הגדת עתידות היא כפירה, והדבר התיר את רדיפתם, מה גם שהמדינות השונות ראו בנדודיהם התנהגות אנטי חברתית. מאז הגעתם לאירופה לא פסקו צוים המגבילים את נוכחותם במקומות היישוב. בזמנים שונים בהיסטוריה נאסר עליהם ללבוש את בגדיהם הססגוניים הייחודיים, לדבר בשפתם, לנוע ממקום למקום ולעתים אף אסרו עליהם לעסוק במלאכותיהם המסורתיות. (כבר בראשית המאה ה-16 הצוענים סווגו באנגליה כבעיה חברתית). דווקא האנגלים, בעלי הדימוי הליברלי ביותר, מצטיינים בכמות הצוים ובאיכותם המרושעת. בארצות אחדות נכפתה עליהם העבדות, ורק באמצע המאה ה-19 שוחררו העבדים הצוענים ברומניה. עד למאה ה-20 ניסו השלטונות לכפות על הצוענים, באמצעות החוק, לחזור למוטב. האפליה נגדם לבשה צורות רבות במהלך השנים: סוסייהם נורו, והאופנים הוסרו מעגלותיהם, שמותיהם הוחלפו, נשותיהם עוקרו וילדיהם נלקחו מהם ונמסרו לאימוץ במשפחות לא צועניות (מנהג שרווח בשוויץ עד 1973). אחד הביטויים המזוויעים ליחס קיבוצי זה היה מחנות ההשמדה הנאציים, שבהם נכלאו 3 מיליון צוענים, בשל היותם "נחותי גזע" על אף היותם ממוצא "ארי". מעריכים שכחצי מיליון מהם הושמדו בשואה, אותה הם מכנים "פרוימוס" (Porraimos) "היינו", "הכליה הגדולה".

לסביבה יש כאמור יחס שלילי אל הצוענים, אך גם הדימוי הפנימי איננו חיובי. צוענים עשירים ברומניה למשל, מסרבים בגלוי לעשות עסקים עם צוענים. המיתוס הפנימי שלילי. אחד המיתוסים טוען כי סיפור צליבתו של ישו קשור למחדל של נפח צועני. לפי מיתוס זה הופיע קלגס רומי באוהלו של הנפת, וביקש ממנו לחשל את אחד מארבעת המסמרים שנועדו לצלוב את המשיח למחרת היום. הצועני רודף הבצע אכן חישל את המסמר, אך זה נותר מלובן, למרות שניסו לצננו במים. הצועני נמלט אך משחזר למחרת מצא את המסמר לוחט כשהיה. ישו ניצל בשלושה מסמרים בלבד והצועני מציג כאן את עצמו, בדרך אופיינית, כרודף בצע מקולל, נודד נצחי ועני מרוד. המיתוס הפרסי, שכתב פירדוסי, מספר על השאחי הגדול בהרם עיר, ששלח לשכנו ההודי הוראה לשגר לפרס עשרת אלפים מנגנים על לירה, זכרים ונקבות, רכובים על ברבורים. כשהגיעו הנגנים, נתן להם השאה שור וחמור, לכל אחד, וכן שק חיטה, על מנת שייעשו איכרים. אלא שהם אכלו את הבקר והחיטה והעדיפו לרכב על חמוריהם. השאה ציווה עליהם להסתלק ולנגן לכל הבריות בעולם. בהוראת השאה התפזרו נגני הלירה, מלווים בכלבים ובזאבים, כשהם מנגנים ביום וגונבים בלילה. מהסיפור ניתן ללמוד על ייחודם של הצוענים. אפשר לומר שמכל עמי אירופה שמקורם ביבשת אסיה (ואכן, בצורה זו או אחרת, מקורם של מרבית עמי אירופה הוא באסיה, אם בעבר הרחוק ואם

ברחוק יותר), העם היחיד, שלא הפך מעולם לאירופאי, הוא הצוענים. ייתכן שבכך אפשר להסביר את הדימויים העוינים. לאחר השואה פסקו הצוים כנגד הצוענים אך לא היה בכך כדי לשנות את דעת הקהל המבוססת נגדם.

טבעי שבני חברה מנודה כל כך ייבחרו להתגורר בחברותא. כך אנו מוצאים אותם עדיין נודדים, מה שאומר, חסרי השכלה מסודרת, חסרי קביעות בעבודה, משוללי זכויות סוציאליות. חיייהם מיטלטלים בין דחייה חברתית, התרחקות מרצון, בעיות חברתיות וכלכליות, עוני, בורות, אלימות המובילה לדחייה חברתית נוספת וכך הלאה. צוענים רבים נדחקו לפשע. כייסים צועניים פועלים בצרפת ובספרד. שיעור הצוענים בבתי הכלא של מזרח אירופה גדול מהרבה משיעורם באוכלוסייה. גם בטרנסילבניה נרשמו הרבה אירועי שוד שביצעו צוענים. כאשר קורה משהו, כמעט בכל מקום, ההתייחסות של החברה איננה ספציפית, אלא לצוענים כקולקטיב. גם כיום מוגבלים תנועותיהם ומקורות מחייתם. הצוענים שונים מנוודים אחרים בכך, שהם נצמדים לאזורים צפופי אוכלוסייה ובפריסתם הרחבה. הם יושבים בדרך כלל במחנות ארעיים, ונדידתם עונתית. כמי שנחשבים לנחותים מיושבי הסביבה, הם עוסקים בעבודות עונתיות ובמקצועות שוליים: קדרות, נפחות, סחר בסוסים, רוכלות, בידור (בעיקר מוסיקה - ר' להלן) ובהגדת עתידות. יושבי הקבע שבהם עוסקים בכל המקצועות. באופן מסורתי, עובר המקצוע מאב לבן, ובין בעלי המקצועות השונים קיימת הירארכיה. החשובים ביותר הם הנגנים, וביניהם - נגן הכינור, המוביל את הלהקה.

לעתים קרובות משווים את הרדיפות כנגד הצוענים ואת האפליה נגדם לאנטישמיות, אך בניגוד לעם היהודי, הצוענים לא הביעו מעולם תשוקה למולדת משלהם. הסופר הצועני הקנדי התבטא בעניין זה: "מדינת רומנסטון היא במקום שבו דורכות שתי רגליי". בכל זאת, "הצוענים שנדדו בגבעות לבדם נעלמו לפני ימים רבים כל כך" כתב גרסיה לורקה ב"רומנסרו הצועני" שהקדיש לנוודים אלו. ב-1971 נערך באנגליה הקונגרס הצועני הראשון בעולם. נכחו בו צוענים מ-14 מדינות, שבחרו המנון, ודגל לעם הצועני והחלו לנקוט בפעולות לקראת הנהגת תקן אחיד לשפה. מאז 1979 יושב יועץ צועני במועצה הכלכלית-חברתית של האו"ם. ב-1993 ערכו ארגוני הצוענים קונגרס לאומי, הגדול מסוגו, ביודוסין שבפולין. אין להם עדיין פרלמנט ומדינה, אך יש דגל כחול ירוק ואפילו דמות לאומית, המשורר הסרבי ראיקו דיורק, וריאציה צוענית של הרצל, שיצא בהכרזה: "עם אחד."

הצוענים במזרח אירופה

ההוויה הצוענית בצרפת, בספרד ובמקומות אחרים במערב אירופה שונה לחלוטין מזו שבמזרח אירופה. שם נמצאים רוב הצוענים. במזרח אירופה שרדו הצוענים חמישים שנה תחת השלטון הקומוניסטי, שהפעיל עליהם לחץ להתיישב ולהיטמע. התוצאה היא שכיום מעטים הצוענים הנוודים במזרח אירופה. סלובקיה היא ביתם של חצי מיליון צוענים, מתוך אוכלוסייה של חמישה מיליון. על פי שיעור ריבוי האוכלוסין הנוכחיים, בשנת 2060 יעלה מספר הצוענים על מספר הסלובקים. הצוענים שם נוהגים לאכול כלבים. את שומן הכלבים הם מורחים על לחם, מערבבים במרק, מורחים על החזה לריפוי מחלות. הם חיים בעוני ונתקלים ביחס עוין של הסביבה, שמתבטא, בין היתר, בקריאות בנוסח "חזרו להודו" וכלה בתקיפה של גלוחי ראש. לאחר מלחמת העולם השנייה, יושבו צוענים רבים בלב האזורים הצ'כיים בבוהמיה ובמוראביה והועסקו בבתי החרושת. אך לאחר נפילת הקומוניזם ב-1989, הצוענים היו הראשונים שאיבדו את מקום עבודתם. רוב הצוענים בצ'כיה מרוכזים בשכונות עוני בערים. לאחר שמסך הברזל הורס, המצב הכלכלי העגום וההתקפות הגוברות מצד גלוחי הראש הבריחו אלפי צוענים אל הפיתויים הנוצצים של מערב אירופה. הם עובדים שם באופן בלתי חוקי, ומקבצים נדבות. חלקם מבקשים מקלט מדיני. האיחוד האירופאי נתקף בהלה ונקט אמצעים כדי להגביל את אשרות הכניסה ולבלום את ההגירה של צוענים ואזרחים אחרים ממזרח אירופה. אלה האחרונים מאשימים את הצוענים בהגבלות שהוטלו עליהם והמתח בין שתי הקבוצות גובר.

צועני רומניה

הצוענים במזרח אירופה, בעיקר ברומניה נוהגים להשיא ילדים מוקדם ככל האפשר. בני בוזסקו (Buzescu) העשירים יותר, נוהגים להשיאם אפילו בגיל 12, כדי לשמור את הזרע ולשמר את העושר. דווקא רומניה, בה יש צוענים עניים מאד, תורמת רבות למיגור הסטריאוטיפ של הצועני העני. בבתים מפוארים של הכפר הרומני בוזסקו, אפשר לראות את העושר שממנו נהנים מתי מעט מן הצוענים, שהושפעו במסעותיהם מן הגאדז'יה. בוזסקו היא ביתם של יותר מאלף בני מטה הקאלדרש (Kalderash) צוענים שמשלח ידם המסורתית הוא חרושת נחושת. בני קלדרש הם אלכימאים מודרניים ההופכים מתכות יסוד לזהב, כלומר, מוכרים שלדי מתכות שהם אוספים. בתים אלה הם אוסף מדהים של צריחים מצופים קשקשי כסף מנצנצים. תערובת סגנונות של מבצר באווארי ופגודה יפאנית, היוצרת "דיסנילנד" צועני. הקאלדרש מבוזסקו בזים לצוענים העניים. הם שואפים לתפוס מרחק מ"אלמנטים שליליים" צוענים, על ידי כך שהם מזדהים עם הגאדז'יה (זרים בשפתם), ובכך מעצימים את הדימוי של "הצועני המסוכן". בני שבט פולגארי (Fulgari) החיים אף הם ברומניה, מתפרנסים בדוחק ממסחר בנוצות פוך. הם רואים בעוניים הוכחה ליושרם ורואים באנשי בוזסקו גנבים. שני מיליון הצוענים החיים ברומניה הם הריכוז הגדול בעולם של אוכלוסייה צוענית. המשטר הקומוניסטי לא עודד אותם, בלשון המעטה, להשתמש בשפתם, והצוענית איננה שגורה עוד בפיהם של כמחצית מצועני רומניה. כיום רבים שבים ללמוד מחדש את שפת אמם. מערכת הסעד הדלה של המדינה אילצה את הצוענים להסתדר בכוחות עצמם. לאחר שאיבדו את משרותיהם במשקים שיתופיים ובבתי חרושת ממשלתיים, פנו רבים בחזרה למקצועותיהם המסורתיים - ייצור לבנים, סחר סוסים ועבודות מתכת - כדי להתפרנס בדוחק. כתוצאה מכך, המערכת ההיררכית המסורתית של הצוענים, המושתת על משלח יד, באה לידי ביטוי מרבי ברומניה. בשנים האחרונות תפס גורל הצוענים מקום בולט בעיתונות ברומניה, כמו גם בבולגריה, בהונגריה, בסלובקיה, בצ'כיה, ובפולין. מדינות אלה הגישו בקשה להתקבל לאיחוד האירופאי. על פי תקנה העוסקת בזכויות המיעוטים, נדרשות המדינות הללו לנקוט אמצעים למיגור האפליה נגד הצוענים, כתנאי להמשך תהליך קבלתן. כיום מנסים פעילים פוליטיים צוענים לרשום ולאגד את הצוענים, אם כי לרבים מהם אין ניירות בשל חששם מהרשויות. רומני קריס" (Criss), המרכז הצועני לתמיכה חברתית וללימודים, מנסה לשכנע את הצוענים שיעמדו על זכויותיהם. רבים מבני הפעילים הם בני צוענים שהתבוללו. הם אולי חיל החלוץ של עילית חדשה הלומדת להתמודד על זהותה וזכויותיה בעולם הגאדז'יה. ברומניה נעשה ניסיון נוסף לגיבוש מנהיגות צוענית. פלורין ציוארבה, בנו של פעיל זכויות האדם הצועני, איאן ציואבה, שהלך לעולמו ב-1997, הוכתר עכל ידי פעילים צוענים כ"מלך הצוענים הבינלאומי". אחרי 1990, כשארגוני צוענים צצו לפתע ברחבי אירופה, חשבו על הרעיון שיהיה להם מלך, שיהיה סמל לעם הצועני ברחבי העולם. פלורין ציואבה נוהג במכונית מרצדס שחורה ולה סממן מלכותי: לוחית זהב הנושאת את האותיות RGE. בהתחשב במגבלה המתירה לרשום רק שלוש אותיות בלוחית זיהוי, זהו הדבר הקרוב ביותר למילה "Rege, מלך" ברומנית. אלא שגם בקרב צועני רומניה אין הסכמה לגבי מלכותו. הטוען לכתר הוא בן דודו, המכונה "הקיסר".

ניסיונות לישוב קבע של צוענים

בציכוסלובקיה לשעבר ניסה השלטון הקומוניסטי לרכז את הצוענים באזור אחד ולתת להם מגורי קבע ומידה של אוטונומיה. הניסיון נכשל, הן בשל נטיתם של הצוענים לחיות בקבוצות מוגבלות ולהימנע מריכוזיות, הן בשל אי קבלת הכללים הכרוכים בהתיישבות קבע. כתוצאה מכך, יש כיום במזרח סלובקיה ריכוז גדול של צוענים (כנראה כחצי מליון נפש). חלקם יושבי קבע, אחרים גרים בבתים שנבנו עבורם, אולם מבלי שנסתיימה הכנתם למגורים וללא תחזוקה סבירה. לכן נמנעים תושבים אחרים מלגור בסביבתם, ועם עקירתם ממקום כלשהו נשאר האזור נטוש.

לאחר נפילת השלטון הקומוניסטי החלה נהירה מערבה של צוענים. חלקם מיהרו להתאחד עם בני משפחותיהם, שמצבם היה טוב יותר, במקומות שונים בצ'כיה. אחרים נהרו בעקבות התיירים וכספם לפראג.

אוטונומיה ובדלנות

באזורים בם הצוענים גרים מופיעים עיתונים וספרים בשפת הצוענים, הם מקיימים תיאטרון משלהם, חוגים את חגיגה, מוציאים לאור ספרי לימוד ומנצלים את זכותם ללמד את ילדיהם מחוץ לבתי הספר. על פי חוק, אסור לקרוא להם "גיפסי" אלא "רוזים" בלבד. המדיניות הסוציאלית לגביהם היא כלגבי אחרים, אך מנוצלת לא פעם לרעה, ומשפחות שלמות חיות מכספי עידוד הילודה, דמי אבטלה, הקמה וסגירה של חברות פיקטיביות וכו' - דבר שגורם לחשדנות מוגברת כלפי הצוענים כולם. לכך יש להוסיף את הטענה כי לפי מסורתם ומוסרם של הצוענים, חוקיות השגת הכסף אינה חשובה, גניבה אינה מעשה חמור ושוד של "גוי" אינו פשע. יתכן שזה מסביר את העובדה, שחלק גדול מן הזונות לאורך הכבישים מגרמניה לצ'כיה הן צועניות. על כל פנים, חשוב להדגיש כי רוב הצוענים אינם מתפרנסים מגניבה אלא מעבודות מזדמנות.

אפילוג

מגידי עתידם של הצוענים צפו להם לא פעם שחורות, ללא מולדת, בעולם המשתנה סביבם במהירות. אבל ההיסטוריה מוכיחה, שהם הצליחו להמשיך להתקיים במדינות רבות ובקרב עמים חזקים מהם, בעלי זכויות יתר. הם שרדו את אגרוף השנאה והעוינות, כמו גם את חיבוק הדוב של ההתבוללות, ומעל לכל הם לא נתנו לאיש לכבול את רוח הנדודים שלהם. העיסוק בצוענים מזמין קלישאות שמקומן יאה לאופרות. אין צורך לגלוש לרומנטיקה מהסוג אליה נסחף לורקה, אך אין אפשרות לתאר את התרבות הספרדית בלעדיהם. צלילי הגיטרה, הקשת הקסטנייטות ושירת "הזמר העמוק" (Canto Jondo) "כולם מורשת צוענית. גם בארצות אחרות, כגון רומניה, קשה לתאר את פני החברה בלעדיהם. הצוענים העבירו לאירופה את המזיגה המוזרה של מזרחיותם, ומבלי להתערבב בחברות האירופאיות האלה, הפכו לחלק מן הנוף האנושי, שאין לתאר אותו כיום בלעדיהם.

כל הזכויות לעבודת הניתוח המבריקה המצ"ב, והמובאת כלשונה כדרישות המחבר, שמורות למר **גלעד (גילי) חסקין**, יליד כפר ביל"ו (1957); מוסמך החוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה ומורה דרך מוסמך; טייל ותיק עם ניסיון תרמילאי ברחבי העולם; מדריך טיולים בחו"ל, בעיקר בארצות אקזוטיות; שימש מספר שנים כמנהל מחלקת ההדרכה ב"החברה הגאוגרפית - נאות הכיכר", ובעל ניסיון רב בהרצאות במכללות, במכונים פרטיים ובקורסים למלווי קבוצות; הגיש פינות ברדיו; כתב וצלם במגזין "מסע אחר" ובמגזינים נוספים. ב-1989 פרסם יחד עם שרון טלמור, את הספר "תורכיה הקלאסית - מדריך קל למטייל". בשנת 2006 הוציא לאור את הספר "שבוי בקסמה"

ביבליוגרפיה

- בן יוסף ספי, "צוענים, דרך ארץ", מסע אחר, מס' 10, 1989
בן עמי מרים, "דמעה על קברות הצוענים", מבפנים, י"ז, תשי"ד.
גונדווין פיטר, "הצוענים" (National Geographic), מהדורה עברית) מס' 35, אפריל 2001
הירשמן דבי, "ריקוד הצוענים", מסע אחר, מס' 38, פברואר-מרץ 1994
שטרן אשר, "רומאני, לשון הצוענים", שם.
D., Kenrish - G. Puxon, The destiny of Europe's Gypsies, 1972